

Dwadzieścia lat Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: międzynarodowe konteksty i polskie doświadczenia

Co łączy tradycyjny sposób przygotowywania ciasta i wypiekania pizzy w Neapolu, muzykę reggae z Jamajki, praktykę jogi z Indii, szopkarstwo krakowskie czy *know-how* związane z serbską śliwovicą? Wszystkie wpisane są na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO jako spełniające definicję niematerialnego dziedzictwa kulturowego (dalej: NDK), które obejmuje: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”. Definicja ta zawarta jest w art. 2 Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w 2003 roku pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO)¹. Konwencja ta pozwoliła wykonać rewolucyjny krok, który „zrównał” wartość mauzoleum Tadź Mahal w Agrze ze świętem Durgapudźa w Kalkucie czy balet królewski Kambodży ze świątynią Angkor Wat. Nie bez powodu zwraca ona uwagę i budzi zainteresowanie wśród badaczy i praktyków dziedzictwa. Nie jest to bowiem „jedna z wielu” umów międzynarodowych. Niewątpliwie w ciągu 20 lat swojego funkcjonowania stała się ona najważniejszym aktem prawa

¹ <http://www.unesco.org>. Szerzej na temat działalności Organizacji zob. G. Michałowska, *UNESCO. Sukcesy, porażki, wyzwania*, Warszawa 2020.

międzynarodowego w obszarze kultury od czasu przyjęcia na forum UNESCO Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego w 1972 roku². Obecnie, biorąc pod uwagę fakt, że Konwencja z 2003 roku została ratyfikowana niemal przez wszystkie państwa na świecie (181. Państwem-Stroną zostało w marcu 2023 roku San Marino³), traktuje się ją jako największy triumf legislacyjny ostatnich dwóch dekad w obszarze międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego⁴. Jednak droga do jej przyjęcia wcale nie była krótka i łatwa, choć błyskawiczny proces jej uchwalenia – w ciągu dwóch lat od podjęcia decyzji o rozpoczęciu prac nad tekstem⁵ (2001–2003) – mógłby sugerować coś zupełnie przeciwnego.

Część I. Międzynarodowe konteksty

Idea ochrony elementów istotnych z punktu widzenia dzisiejszej definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego rozwijała się od lat 60. XX wieku. Wtedy to, w ramach współpracy UNESCO z Międzynarodową Radą Muzyki, powstał program „Tradycyjna muzyka świata” (1961)⁶. Drugim istotnym przedsięwzięciem był zainicjowany w latach 80. XX wieku program „Zagrożone języki”. Stworzono wówczas „Czerwoną księgę języków zagrożonych wymarciem”⁷.

Kolejny program: „Żywe skarby kultury”⁸, funkcjonujący w latach 1993–2003, miał na celu zachęcenie państw do wspierania i promowania osób będących ostatnimi depozytariuszami tradycyjnej wiedzy i umiejętności związanych z NDK.

Program ostatni, bezpośrednio powiązany następnie z Konwencją z 2003 roku, to „Proklamacja Arcydział Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości”

² *The World Heritage Convention*, <https://whc.unesco.org/en/convention/>.

³ UNESCO Intangible Cultural Heritage, *181st State Party: San Marino Joins the 2003 Convention!*, <https://ich.unesco.org/en/news/181st-state-party-san-marino-joins-the-2003-convention-13464>. Wśród Państw-Stron Konwencji nadal jest jednak kilku tzw. znaczących nieobecnych, nie ratyfikowały jej bowiem takie kraje, jak (stan na wrzesień 2023): Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, Nowa Zelandia, Wielka Brytania, Izrael czy Rosja.

⁴ J. Blake, *The Impact of UNESCO's 2003 Convention on National Policy-Making: Developing a New Heritage Protection Paradigm?*, w: *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*, red. M.L. Stefano, P. Davis, Abingdon 2017, s. 69–78.

⁵ Miało to miejsce na 31. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2001 roku: 31 C/Resolution 30, October 2001.

⁶ Muzykę tradycyjną zaczęto wówczas nagrywać i wydawać w ramach „Kolekcji tradycyjnej muzyki świata UNESCO” (*UNESCO Collection of Traditional Music of the World*), <https://ich.unesco.org/en/collection-of-traditional-music-00123>.

⁷ Dzisiaj pod nazwą *World Atlas of Languages* (WAL), <https://en.wal.unesco.org/>.

⁸ *Living Human Treasures*, <https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures>.

(2001–2005)⁹. Można było do niego zgłaszać wnioski opisujące fenomeny dwójakiego rodzaju: przestrzeń kulturową z zachowanymi autentycznymi tradycjami (np. targi, festiwale, doroczne procesje) oraz tradycyjne i ludowe formy wyrazu (takie jak język, literatura przekazywana ustnie, muzyka, taniec, gry, mitologia, obrzędy, obyczaje i *know-how* związane z rzemiosłem).

W trzech edycjach (w latach 2001, 2003 i 2005) wybrano łącznie 90 Arcydział. Spośród wszystkich wspomnianych programów UNESCO ten został najściślej powiązany z Konwencją z 2003 roku. Na mocy jej art. 31 elementy proklamowane jako Arcydziała zostały bowiem inkorporowane do Listy reprezentatywnej NDK ludzkości (ustanowionej na mocy art. 16 Konwencji). Tym samym już w chwili powstania – jeszcze przed wejściem w życie Konwencji – Lista reprezentatywna liczyła 90 wpisów.

Z perspektywy czasu można uznać, że wyżej wymienione programy UNESCO w pewien sposób „testowały” ideę i sposoby ochrony muzyki, przekazów ustnych, umiejętności rzemieślniczych i innych praktyk zaliczanych dzisiaj do fenomenów NDK. Rozwijały się one, przygotowując grunt dla działań o charakterze prawnie wiążącym. Inicjatywy w sferze stanowienia prawa chroniącego zjawiska spełniające kryteria definicyjne „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” także pojawiły się na wiele lat przed Konwencją.

Idea zapewnienia międzynarodowej prawnej ochrony niematerialnym aspektem kultury pojawiła się już w latach 70. XX wieku. Minister Spraw Zagranicznych i Religii Boliwii wysłał 24 kwietnia 1973 roku list do Dyrektora Generalnego UNESCO, w którym zwracał uwagę na konieczność objęcia folkloru ochroną prawną, z uwagi na jego nieuprawnioną, rabunkową eksploatację przez kraje Zachodu, zwłaszcza w dziedzinach muzyki, tańca i sztuki ludowej¹⁰. Dokładnie 30 lat później, kiedy w pierwszej połowie 2003 roku delegaci państw i eksperci wciąż debatowali nad właściwym brzmieniem tekstu Konwencji, okazało się, że pamięć o tym liście była nadal żywa, a jego „duch” przywoływano jako uzasadnienie konieczności przyjęcia nowego aktu prawa międzynarodowego¹¹. Istotnym argumentem w tej dyskusji była także frustracja wyrażana przez reprezentantów państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów, Afryki czy Azji i Pacyfiku, związana z dominacją wpisów z Europy i Ameryki Północnej na Liście światowego dziedzictwa i wynikającą z tego zwiększoną widocznością dziedzictwa

⁹ *Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*, <https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>.

¹⁰ Tło polityczne tego listu oraz jego treść przedstawia Valdimar Hafstein w: tenże, *Making Intangible Heritage. El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington 2018, s. 21–24.

¹¹ Tamże, s. 26–27.

tw. Zachodu¹². Panowało poczucie, że nowy akt prawa międzynarodowego będzie w jakimś stopniu „aktem sprawiedliwości”, chroniąc – i celebrując w świetle międzynarodowego zainteresowania – niematerialne aspekty dziedzictwa, które w niezachodnich regionach świata odgrywały rolę donioślejszą dla tożsamości kulturowej niż materialne zabytki¹³.

Polityczne tło debat nad tekstem Konwencji z 2003 roku nie zostało – co zrozumiałe – uwidocznione w jej tekście. W preambule nawiązano natomiast do międzynarodowych instrumentów z dziedziny ochrony praw człowieka oraz Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 roku. To sukces tej ostatniej, a w zasadzie sukces powołanej na jej podstawie Listy światowego dziedzictwa UNESCO, najbardziej rozpoznawalnego na świecie narzędzia do promowania kultury i dziedzictwa kulturowego – a tym samym także *soft power* państw¹⁴ – sprawił, że mimo oporów i długich debat zdecydowano się na powielenie tego rozwiązania: wprowadzono więc listy NDK i stworzono procedury związane z wpisywaniem na nie elementów NDK. Na mocy Konwencji z 2003 roku ustanowiono Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości (liczącą obecnie 567 wpisów), a także dwa inne międzynarodowe mechanizmy ochronne: Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony (76 wpisów) i Rejestr dobrych praktyk w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (33 wpisy)¹⁵. Mimo tego istotnego podobieństwa między obiema konwencjami¹⁶

¹² Por. L. Meskell, C. Liuzza, N. Brown, *World Heritage Regionalism: UNESCO from Europe to Asia*, „International Journal of Cultural Property” 2015, t. 22, z. 4; *World Heritage on the Ground: Ethnographic Perspectives*, red. C. Brumann, D. Berliner, New York–Oxford 2016.

¹³ Laurajane Smith dominację zachodniej narracji określającej, co może zostać uznane za „dziedzictwo”, nazwała „usankcjonowanym dyskursem dziedzictwa” (taż, *Uses of Heritage*, London–New York 2006). O tych wątkach debaty poprzedzającej przyjęcie Konwencji z 2003 roku pisała w rozdziale, który został przełożony na język polski: L. Smith, *Dziedzictwo jako proces kulturowy* (tłum. E. Klekot), w: *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, red. M. Stobiecka, Warszawa 2023, s. 95–101. To, czy Konwencja z 2003 roku rzeczywiście odpowiedziała na wielokrotnie – i do dzisiaj – artykułowany problem dysproporcji geograficznego rozmieszczenia wpisanych elementów dziedzictwa niematerialnego, zostało szczegółowo przeanalizowane w: H. Schreiber, *Intangible Cultural Heritage, Europe and the EU: Dangerous Liaisons?*, w: *Cultural Heritage in the European Union. A Critical Inquiry into Law and Policy*, red. A. Jakubowski, F. Fiorentini, K. Hausler, Leiden–Boston 2019, s. 324–364.

¹⁴ H. Schreiber, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe jako element soft power państw*, „e-Politikon” 2016, nr 18.

¹⁵ Liczba wpisów przyrasta każdego roku w grudniu, gdyż wtedy odbywają się doroczne posiedzenia Komitetu Międzyrządowego, na których podejmowane są decyzje o wpisaniu nowych elementów.

¹⁶ Wprowadzenie mechanizmu wpisywania elementów na listy na wzór Konwencji z 1972 roku było w trakcie prac nad tekstem Konwencji z 2003 roku – i jest do dzisiaj – przedmiotem

myśl, która przyświecała twórcom Konwencji z 2003 roku, różni się zasadniczo od założeń Konwencji z 1972 roku¹⁷, a odmienność „filozofii ochrony” stojącej za nową Konwencją jest nieustannie podkreślana. O ile bowiem Konwencja z 1972 roku skierowana jest ku docenianiu przeszłości, to Konwencja z 2003 roku namawia do takiego jej odczytywania, które z przeszłości czyni jedynie trampolinę, punkt wyjścia umożliwiającą podkreślenie ciągłości praktyk odnoszących się do depozytariuszy dziedzictwa. Filozofia Konwencji z 2003 roku obejmuje bowiem przede wszystkim teraźniejszość i przyszłość oraz zakorzenione w podtrzymywaniu praktyk odnoszących się do dziedzictwa niematerialnego wspólnoty, grupy i jednostki¹⁸.

Zgodnie z duchem Konwencji z 2003 roku oraz z przyjętymi do niej w 2015 roku Zasadami etycznymi dotyczącymi ochrony NDK¹⁹ dziedzictwo niematerialne nie podlega wartościowaniu: nie ma lepszego ani gorszego dziedzictwa. Jego podstawowa wartość przejawia się w tym, że wywołuje u depozytariuszy poczucie przynależności do społeczności, więzi ze wspólnotą czy grupą, radość ze wspólnego praktykowania, a często też poczucie dumy i chęć działania na rzecz swojego środowiska. W związku z tym w odniesieniu do NDK nie używa się pojęć stosowanych w ocenie zabytków, wyraźnie obecnych w dyskursie i dokumentach towarzyszących Konwencji z 1972 roku: „autentyczne”, „wyjątkowe”, „unikatowe”, „wybitne”. Ważny jest międzypokoleniowy przekaz tradycji, który tworzy wewnątrzgrupowe więzi. Ponieważ przedmiotem ochrony jest specyficzne działanie człowieka (praktyki kulturowe, takie jak widowiska, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedza, umiejętności związane z rzemiosłem

krytyki, uruchamia on bowiem, niezależnie od intencji twórców Konwencji i samego UNESCO, rywalizację między państwami „na liczbę i jakość wpisów”. Ustanowione listy, a przede wszystkim Lista reprezentatywna, postrzegane są jako „przestrzeń do zawłaszczenia”, miejsce „certyfikowania własności” państw nad określonymi tradycjami. Dzieje się tak mimo zaleceń sformułowanych wielokrotnie przez różne organy UNESCO oraz organy Konwencji, że taki sposób myślenia i działania jest sprzeczny z ideą Konwencji i wartościami UNESCO. Na szczęście ten rywalizacyjny aspekt list stanowi wyjątek od reguły – do najbardziej znanych jego przykładów należą wpisanie tradycji wypiekania lawasza przez Armenię w 2014 roku i w 2016 roku przez Azerbejdżan, Turcję, Iran, Kirgistan i Kazachstan czy wpisanie tradycji związanych z kimchi osobno przez obie Koree (Południową w 2013 roku, Północną w 2015 roku).

¹⁷ S. Ratajski, *Koncepcja ochrony dziedzictwa niematerialnego w Konwencji UNESCO*, w: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła...*

¹⁸ H. Schreiber, *Dziesięć spostrzeżeń z okazji 10-lecia wejścia w życie Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, w: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, red. H. Schreiber, Warszawa 2017, s. 483.

¹⁹ <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866>.

tradycyjnym), a nie materialny skutek tego działania, nie można mówić tutaj o ochronie przez konserwację, czyli zachowanie i utrzymanie stanu zastanego²⁰. Dziedzictwo niematerialne, choć w jakimś stopniu powtarzalne, jest bowiem także ze swej istoty zmienne. Podstawową strategią ochrony dziedzictwa niematerialnego nie jest zatem „konserwowanie”, ale wspieranie przekazu międzypokoleniowego przez edukację nieformalną i formalną. Zadaniem instytucji i osób zajmujących się ochroną NDK jest przede wszystkim stworzenie warunków do dalszego rozwoju praktyki kulturowej, która została objęta ochroną. Nie można zatem „wyręczyć” ani zastąpić depozytariuszy dziedzictwa w chronieniu ich własnego niematerialnego dziedzictwa.

Warto przyjrzeć się źródłom takiego myślenia o NDK. Doniosłe znaczenie dla ostatecznego wydźwięku aksjologicznego Konwencji miały bowiem – oprócz międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka, w których Konwencja z 2003 roku jest niezwykle mocno osadzona²¹ – trzy dokumenty wymienione w jej preambule: Zalecenia w sprawie ochrony tradycyjnej kultury i folkloru z 15 listopada 1989 roku, Powszechna deklaracja UNESCO o różnorodności kulturowej z 2 listopada 2001 roku oraz Deklaracja stambulska z 17 września 2002 roku.

Wspomniane Zalecenia z 1989 roku, jako dokument mający charakter *soft law*, nie były wiążące i spotkały się z nikłym zainteresowaniem państw, choć współczesna ich lektura pozwala spojrzeć na nie nieco przychylniejszym okiem. Były one zresztą efektem dość długich prac powołanego przez UNESCO w 1982 roku Komitetu Ekspertów ds. Ochrony Folkloru²². Jednak kiedy w 1999 roku, po serii spotkań regionalnych prowadzonych w okresie 1998–1999, zorganizowano w Waszyngtonie konferencję w celu dokonania oceny jakości i znaczenia

²⁰ Por. E. Klekot, H. Schreiber (współpraca: A. Czyżewska, B. Kietlińska, J. Krzesicka), *Niematerialna Warszawa. Tradycje, zwyczaje, praktyki we współmieście. Raport z badania*, Warszawa 2020, s. 13.

²¹ Są to: Powszechna deklaracja praw człowieka z 1948 roku, Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych oraz Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, oba z 1966 roku. Z uwagi na syntetyczność niniejszego tekstu pomijam tutaj ogromną literaturę odnoszącą się do związków praw człowieka, kultury i dziedzictwa kulturowego, zob. np. G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Warszawa 2008. Najnowsza publikacja kompleksowo analizująca te związki oraz dyskusję, jaka rozwinęła się na ich temat w środowisku międzynarodowym: A. Jakubowski, *Cultural Heritage and Human Rights*, w: *Routledge Handbook on Heritage and Law*, red. L. Morrisset, L. Lixinski, 2024 (w druku). Zob. także w kontekście związków praw człowieka z dziedzictwem niematerialnym: L. Lixinski, *The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and Human Rights: Relativism and Collectivism 2.0?* w: *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention. A Commentary*, red. J. Blake, L. Lixinski, Oxford 2020.

²² Committee of Experts on the Safeguarding of Folklore.

Zaleceń, zostały one mocno skrytykowane. Uznano, że zbyt mocno podkreślają one znaczenie dokumentacji folkloru i rolę badaczy, a za mały nacisk kładą na rolę depozytariuszy i podtrzymywanie wciąż istniejących zwyczajów i tradycji, w ten sposób umniejszając znaczenie różnorodnych grup i społeczności²³. Wnioski z konferencji stały się kolejnym argumentem na rzecz wypracowania bardziej kompleksowego i prawnie wiążącego aktu międzynarodowego.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego jest również istotnym elementem zachowania różnorodności kulturowej²⁴. Jednym z pierwszych dokumentów prawa międzynarodowego odnoszącym się do tego zagadnienia była właśnie Powszechna deklaracja UNESCO o różnorodności kulturowej z 2001 roku, efekt rozmaitych działań i dyskusji, które miały miejsce w latach 90. na forum UNESCO²⁵. W deklaracji tej po raz pierwszy uznano różnorodność kulturową za wspólne dziedzictwo ludzkości, a jej ochronę za etyczny imperatyw nierozdzielnie związany z poszanowaniem godności człowieka. W podobnym duchu utrzymany jest tekst Deklaracji stambulskiej, która została przyjęta podczas obrad Trzeciego Okrągłego Stołu Ministrów Kultury, zorganizowanego w związku z ogłoszeniem przez Organizację Narodów Zjednoczonych roku 2002 Rokiem Narodów Zjednoczonych na rzecz Dziedzictwa Kulturowego²⁶. W dokumencie tym podkreślono z kolei związek NDK z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Deklaracja stambulska uznała ponadto wszystkie przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego za jedno z podstawowych źródeł tożsamości kulturowej. Położono w niej także nacisk na konieczność zwrócenia uwagi na „dynamiczny związek” materialnego i niematerialnego dziedzictwa oraz ich wzajemne oddziaływanie²⁷.

Lektura definicji NDK z Konwencji z 2003 roku skłania do wyciągnięcia wniosku, że podział dziedzictwa na materialne i niematerialne wynika współcześnie

²³ J. Blake, *Developing a New Standard-Setting Instrument for Safeguarding Intangible Cultural Heritage – Elements for Consideration*, Paris 2001.

²⁴ W szerszym ujęciu: G. Michałowska, *Ochrona różnorodności kulturowej na forum organizacji międzynarodowych*, w: *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. 2: *Pałapki kultury*, red. G. Michałowska, J. Nakonieczna, H. Schreiber, Warszawa 2014.

²⁵ Należą do nich: deklaracja końcowa konferencji ONZ nt. środowiska i rozwoju – tzw. Deklaracja z Rio z 1992 roku; opublikowany w 1995 roku raport Światowej Komisji ds. Kultury i Rozwoju pt. „Nasza kreatywna różnorodność”; sztokholmski Plan działania w sprawie polityki kulturalnej na rzecz rozwoju z 1998 roku. Por. J. Blake, *Introduction. The Convention, from Inception to Young Adulthood*, w: *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention. A Commentary...*

²⁶ *United Nations Year for Cultural Heritage, 2002: Revised Draft Resolution*, <https://digitallibrary.un.org/record/505867>.

²⁷ H. Jodelka [H. Schreiber], *Międzynarodowa ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „Stosunki Międzynarodowe” 2005, t. 32, nr 3–4.

głównie z procesów jurydyzacji myślenia o dziedzictwie: to właśnie powstałe w wyniku przyjęcia określonego sposobu konceptualizowania „dziedzictwa”, odrębne regulacje prawne spowodowały wytworzenie się osobnych systemów ochrony, oddzielnych środowisk badaczy i praktyków, a w konsekwencji – wzmocniły funkcjonowanie osobnych dyskursów. Konwencyjna definicja NDK próbuje ten podział przełamać, stanowiąc, że przedmiotem ochrony są „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedz[a] i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego” (art. 2). Od właściwego zachowania elementów materialnego dziedzictwa zależy przetrwanie często nierozłącznych z nimi elementów dziedzictwa niematerialnego. I odwrotnie: materialne elementy nie powstałyby bez wiedzy, praktyk i umiejętności, czyli kontekstu, jaki zapewnia im dziedzictwo niematerialne. W tym sensie „całe dziedzictwo jest «niematerialne»”²⁸. I jak pisze dalej Laurajane Smith: „Niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z tradycyjnie definiowanymi «materialnymi» czy «niematerialnymi» postaciami dziedzictwa, w istocie tym, co na nas działa, jest zespół wartości i znaczeń, obejmujący emocje, pamięć, wiedzę kulturową i nasze doświadczenia”²⁹.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się m.in. w następujących dziedzinach (art. 2 Konwencji): a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; b) sztuki widowiskowe; c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym. Definicja NDK wskazuje, że jest ono żywe i odzwierciedla zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość różnorodnych wspólnot, grup i jednostek; że ma charakter włączający, inkluzywny, nie przypisując wyłączności na określone praktyki danej grupie; że jest zakorzenione we wspólnotach, a co za tym idzie – może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą.

Cele Konwencji, wymienione w jej art. 1, są następujące: a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek, c) wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane, d) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy.

²⁸ L. Smith, *Dziedzictwo...*, s. 100.

²⁹ Tamże.

Na straży realizacji tych celów stoją dwa podstawowe organy Konwencji: Komitet Międzyrządowy ds. Ochrony NDK (Komitet) oraz Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji (Zgromadzenie Ogólne), które w swoich działaniach wspierane są organizacyjnie przez Sekretariat Konwencji³⁰ (art. 10 Konwencji).

Komitet Międzyrządowy to organ powołany na mocy Konwencji, składający się z przedstawicieli 24 państw, reprezentujących wszystkie regiony świata. Są oni wybierani na okres 4 lat, rotacyjnie, z uwzględnieniem zasady równej reprezentacji geograficznej. Komitet spotyka się co roku, w grudniu, w którymś z krajów, które są jego członkami w czasie trwania danej sesji. Jest on odpowiedzialny przed Zgromadzeniem Ogólnym Państw-Stron, któremu przedstawia sprawozdania ze swojej działalności oraz podjęte uchwały. Komitet uchwała swój regulamin, może tworzyć zespoły konsultacyjne *ad hoc*, powierzając im określone zadania, oraz zapraszać na swoje posiedzenia przedstawicieli organów lub osoby o uznanych kompetencjach w zakresie różnych aspektów NDK (art. 8 Konwencji). Ponadto przedstawia Zgromadzeniu Ogólnemu propozycje dotyczące akredytowania organizacji pozarządowych zajmujących się NDK (art. 9 Konwencji). W praktyce najważniejszym zadaniem Komitetu jest podejmowanie decyzji o wpisach na listy NDK funkcjonujące na mocy Konwencji.

Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron spotyka się co dwa lata na sesjach zwyczajnych, w czerwcu lub lipcu, co do zasady w siedzibie UNESCO w Paryżu. Sesje nadzwyczajne Zgromadzenia Ogólnego mogą być zwoływane na wniosek Komitetu lub co najmniej jednej trzeciej Państw-Stron Konwencji. Zgromadzenie Ogólne działa, zgodnie z uchwalonym przez siebie regulaminem, jako organ kompetentny w zakresie wszystkich spraw dotyczących Konwencji. Najważniejszym jego zadaniem jest akceptowanie zmian w Dyrektywach operacyjnych: dokumentach wykonawczych do Konwencji z 2003 roku, które szczegółowo regulują jej funkcjonowanie w praktyce. Na sesji Zgromadzenia Ogólnego zaplanowanej w roku 2024 spodziewane jest wprowadzenie zmian w części Dyrektyw operacyjnych dotyczącej art. 18 Konwencji (tzw. Rejestru dobrych praktyk)³¹, co pozwoli domknąć rozpoczęty w marcu 2020 roku proces globalnej refleksji nad mechanizmami wpisywania na listy.

O ile głos wspólnot, grup i jednostek jest na forum międzyrządowym słabo słyszalny, a one same mało widoczne, to na poziomie krajowym wskazane wyżej cele Konwencji z 2003 roku można realizować wyłącznie w ścisłej współpracy

³⁰ Living Heritage Entity.

³¹ H. Schreiber, *Article 18. Programmes, Projects and Activities for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, w: *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention. A Commentary...*, s. 329–348.

z zainteresowanymi wspólnotami, grupami i jednostkami (które nazywamy dzisiaj „depozytariuszami” NDK; jest to kolejny nowy termin wprowadzony do polskiego dyskursu dziedzictwa za sprawą Konwencji z 2003 roku), do czego bezpośrednio zobowiązuje Konwencja w art. 15: „W ramach działań z zakresu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego każde Państwo-Strona dąży do zapewnienia jak najszerszego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim”³².

O konieczności współpracy opartej na szacunku i partnerstwie mówią także przyjęte w 2015 roku Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Temat etyki jako istotnego elementu w podejmowaniu działań ochronnych w stosunku do kultury tradycyjnej pojawił się już na ww. konferencji waszyngtońskiej z 1999 roku; co ciekawe, potrzeba stworzenia kodeksu etycznego wymieniona została wówczas na pierwszym miejscu listy „zadań” dla nowego, przewidywanego już wtedy, aktu prawa międzynarodowego³³. Prowadzone w latach 2014–2015 prace nad Zasadami etycznymi zaowocowały – obok przyjęcia ich tekstu – także zmianą w funkcjonowaniu Konwencji, jaka dokonała się podczas posiedzenia Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron w czerwcu 2016 roku. Przyjęto wtedy nowy rozdział VI w Dyrektywach operacyjnych, w całości poświęcony zrównoważonemu rozwojowi w kontekście dziedzictwa niematerialnego³⁴. Przykładowo, w punkcie 171 Państwa-Strony Konwencji

³² We wszystkich aktach prawa międzynarodowego odnoszących się do szeroko rozumianej kultury i dziedzictwa, przyjmowanych po 2003 roku na forum UNESCO czy też Rady Europy, wyraźnie widać ten nowy, oddolny, społeczny sposób myślenia o dziedzictwie: zarówno w zakresie jego tworzenia, jak i zachowania jego żywotności, ochrony i podejmowania dotyczących go decyzji. Dwie najważniejsze konwencje międzynarodowe dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęte po 2003 roku to Konwencja UNESCO z 2005 roku w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego i Konwencja Rady Europy z 2005 roku o znaczeniu dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (tzw. Konwencja z Faro). Obie podkreślają znaczenie partycypacji społecznej jako kluczowej dla zachowania dziedzictwa kulturowego. Konwencja z Faro wprowadza wręcz w art. 2b) pojęcie *heritage communities*, czyli „wspólnot dziedzictwa”, składających się z ludzi ceniących określone aspekty dziedzictwa kulturowego, które chcą podtrzymać i przekazać przyszłym pokoleniom w ramach działań publicznych. Por. H. Schreiber, *Patrymonializacja w stosunkach międzynarodowych. Wybrane tendencje w międzynarodowej ochronie dziedzictwa kulturowego (2006–2016)*, w: *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, red. M. Gawrycki i in., Warszawa 2016.

³³ *Final Conference Report*, w: *Safeguarding Traditional Cultures. A Global Assessment*, red. P. Seitel, Washington, D.C., 2001, s. 272.

³⁴ H. Schreiber, *Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego – nadzieje i rzeczywistość*, w: *Własność intelektualna a dziedzictwo kulturowe*, red. M. Jankowska, P. Gwoździewicz-Matan, P. Stec, Warszawa 2020, s. 600–618.

zostały zobowiązane, by dążyć do tego, aby ich plany, polityka i programy rozwoju – w zakresie, w jakim dotyczą NDK lub mogą potencjalnie wpływać na jego żywotność – były zgodne z zasadami etyki i nie wpływały negatywnie na żywotność danego niematerialnego dziedzictwa kulturowego, nie pozbawiały go jego kontekstu ani jego istoty.

„Duch” Zasad etycznych dotyczących ochrony NDK wyraża nadrzędną zasadę: „nic o nas bez nas”. Oznacza to, że działania odnoszące się do dziedzictwa kulturowego muszą mieć charakter inkluzywny wobec depozytariuszy tego dziedzictwa oraz mieć na względzie przede wszystkim ich dobro, jak również powinny zostać poprzedzone wyrażeniem przez nich świadomej i dobrowolnej zgody – nie tylko na udział w badaniach, ale na wszelkie projektowane wobec wskazanych wspólnot, grup i jednostek działania. Podsumowując: badania – i wszelkie działania ochronne – powinny być prowadzone z ludźmi, a nie nad ludźmi³⁵.

Zasady etyczne stanowią odrębny dokument w stosunku do Konwencji i Dyrektyw operacyjnych – nie mają prawnie wiążącego charakteru, jednak przy wielu okazjach przenikają działania i debaty organów Konwencji, a odniesienia do nich pojawiają się w dokumentach służących ocenie skutków Konwencji. Dotyczy to zwłaszcza Ramy monitorowania wpływu Konwencji, która pozwala porównawczo oceniać poziom implementacji Konwencji w poszczególnych państwach. Odwołuje się ona do Zasad etycznych w wielu miejscach, co z kolei wpływa zwrótnie na sposób, w jaki państwa – od 2020 roku w grupach regionalnych (nie zaś indywidualnie, jak do tej pory, co 6 lat od innego dla każdego kraju momentu ratyfikacji Konwencji)³⁶ – składają raporty z jej wdrażania oraz porządkują pozyskiwane dane. Rama monitorowania wpływu wskazuje na funkcjonowanie dwojako rodzaju zasad etycznych w ochronie NDK: tych przyjętych oficjalnie pod egidą UNESCO w 2015 roku oraz wielu innych, wywodzących swoje źródła z etyki zawodowej różnorodnych środowisk zajmujących się ochroną kultury i dziedzictwa kulturowego.

³⁵ D. Pushor, *Collaborative Research*, w: *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, red. L.M. Given, London 2008.

³⁶ Kalendarz pierwszego po reformie regionalnego cyklu sprawozdawczego został ustalony na 13. sesji Komitetu Międzyrządowego (Port Louis, Republika Mauritiusu, 26 listopada – 1 grudnia 2018 roku) i przedstawia się następująco: cykl 2021 – Ameryka Łacińska i Karaiby (złożenie sprawozdania okresowego do 15 grudnia 2020 roku); cykl 2022 – Europa (złożenie sprawozdania okresowego do 15 grudnia 2021 roku); cykl 2023 – państwa arabskie (złożenie sprawozdania okresowego do 15 grudnia 2022 roku); cykl 2024 – Afryka (złożenie sprawozdania okresowego do 15 grudnia 2023 roku); cykl 2025 – Azja i Pacyfik (złożenie sprawozdania okresowego do 15 grudnia 2024 roku); 2026 – tzw. rok refleksji (brak analizy sprawozdań okresowych przez Komitet). Za: <https://ich.unesco.org/en/submissionsanddeadlines-00861>.

O ile w działaniach głównych organów Konwencji: Komitetu Międzyrządowego i Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron odniesienia do Zasad etycznych pojawiają się raczej na marginesie głównych debat, to od samego początku są one w centrum prac Forum akredytowanych organizacji pozarządowych (ICH NGO Forum), które towarzyszy zawsze posiedzeniom Komitetu. Doprowadziło to do przyjęcia podczas Forum NGO-sów na Mauritiusie w listopadzie 2018 roku Deklaracji organizacji pozarządowych w sprawie Zasad etycznych³⁷.

Wspomniane Forum akredytowanych organizacji pozarządowych³⁸, liczące obecnie 217 organizacji³⁹, przeszło w ostatnich 10 latach niezwykłą transformację: od grupy aktywistów reprezentujących organizacje pozarządowe głównie z Europy Zachodniej, która spotkała się po raz pierwszy w 2011 roku, po profesjonalny związek organizacji pozarządowych, posiadający swoje własne organy reprezentujące wszystkie regiony świata (Zarząd, Zgromadzenie Ogólne NGO-sów, Komisję Wyborczą), swój regulamin i kodeks postępowania (po raz pierwszy przyjęty na sesji Komitetu w 2016 roku i od tej pory regularnie aktualizowany), aktywnie działające grupy robocze⁴⁰ czy grupy robocze *ad hoc*⁴¹. Forum wydaje od 2012 roku czasopismo online „#Heritage Alive”⁴², osobny Newsletter oraz od 2022 roku przyznaje nagrodę poświęconą pamięci jednego z najbardziej aktywnych członków Forum, Alberta van der Zeidena⁴³.

Raport Forum NGO-sów stał się także, od sesji Komitetu Międzyrządowego w 2019 roku, stałym elementem agendy posiedzeń Komitetu⁴⁴, a od 2020 roku zaczął być punktem obrad Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron Konwencji.

³⁷ ICH NGO Forum, *Mauritius Declaration on the Ethical Principles for Safeguarding ICH*, <https://www.ichngoforum.org/documents/ich-ngo-forum-mauritius-declaration-ethical-principles-safeguarding-ich/>, polskie tłumaczenie w: H. Schreiber, *Zasady etyczne...*

³⁸ ICH NGO Forum, *NGOs*, <https://www.ichngoforum.org/ngo-forum/>.

³⁹ Z Polski są to: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Stowarzyszenie Twórców Ludowych oraz Serfenta, zob. więcej w części II.

⁴⁰ ICH NGO Forum, *Working Groups of the ICH NGO Forum*, <https://www.ichngoforum.org/wg/>.

⁴¹ Do tej pory powołana raz, dla wypracowania kompromisowego brzmienia artykułu dotyczącego konfliktu interesów w kodeksie postępowania. Archiwum domowe autorki, organizatorki prac tej grupy *ad hoc* w roku 2021.

⁴² ICH NGO Forum, *#HeritageAlive*, <https://www.ichngoforum.org/heritage-alive/>.

⁴³ G. Desiderio, *Albert van der Zeiden Prize: The First Winner Is Laura Lopez*, <https://www.ichngoforum.org/news/laura-lopez-is-the-first-winner-of-the-albert-van-der-zeiden-prize/>.

⁴⁴ Po raz pierwszy raport Forum został przedstawiony na sesji Komitetu w 2012 roku i powtarzało się to dość regularnie w kolejnych latach, ale dopiero w 2019 roku punkt związany z przeprowadzeniem dyskusji nad raportem Forum został wpisany na stałe do agendy Komitetu. Od 2012 roku Forum prowadzi swoją stronę internetową (<https://www.ichngoforum.org/>) oraz jest aktywne w mediach społecznościowych.

Po jego prezentacji odbywa się dyskusja, co pozwala włączyć Forum jako aktywnego aktora Konwencji i przedstawić jego stanowisko w kluczowych kwestiach związanych z zarządzaniem NDK na poziomie międzynarodowym. Forum organizuje także wiele spotkań towarzyszących obradom Komitetu czy Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron Konwencji, w tym doroczne sympozjum w dniu poprzedzającym rozpoczęcie obrad Komitetu⁴⁵.

Niezależnie od działalności samego Forum NGO-sów akredytowane organizacje pozarządowe pełnią także inne bardzo ważne funkcje w działaniu Konwencji. To z ich grona wybierani są przedstawiciele 6 organizacji (każda z innego regionu świata) do Zespołu Oceniającego wnioski o wpisy na listy NDK. Pozostałe 6 osób to indywidualni eksperci w różnych obszarach NDK, nominowani przez państwa niebędące członkami Komitetu (aby uniknąć konfliktu interesów). Kadencja członka Zespołu Oceniającego nie może przekroczyć 4 lat. Co roku Komitet wymienia jedną czwartą składu Zespołu (por. pkty 26–32 Dyrektywy operacyjnych). To właśnie do niego trafiają wszystkie wnioski o wpisy – po kontroli formalnej, czyli sprawdzeniu kompletności dokumentacji wniosku przez Sekretariat Konwencji. Zespół Oceniający w toku intensywnych prac i spotkań przygotowuje rekomendacje dla Komitetu Międzyrządowego dotyczące tego, czy wniosek powinien zostać wpisany na daną listę, czy też nie, oraz wskazuje powód ewentualnych wątpliwości. Zespół jest także włączony w opiniowanie wniosków o wykreślenie danego elementu NDK z list Konwencji bądź zastosowanie wobec wskazanych elementów NDK środków tymczasowych w postaci tzw. wzmocnionych działań następczych.

Opisując bowiem procedurę podejmowania decyzji o wpisach na listy NDK działające na mocy Konwencji, nie sposób nie wspomnieć o dwóch wstrząsach, jakimi dla społeczności międzynarodowej okazały się pierwsze skreślenia z Listy reprezentatywnej: karnawału w Aalst (Belgia), podczas posiedzenia Komitetu Międzyrządowego w Bogocie w 2019 roku, oraz tradycyjnego pochodu pod nazwą Ducasse d’Ath (Belgia) z wielonarodowego wpisu francusko-belgijskiego dotyczącego tradycji organizowania pochodów smoków i olbrzymów, podczas posiedzenia Komitetu Międzyrządowego w Rabacie w 2022 roku.

Karnawał w Aalst (Flandria Wschodnia) to licząca 600 lat tradycja publicznego świętowania końca okresu karnawału. Wpisany na Listę reprezentatywną w 2010 roku, został z niej skreślony w związku z zarzutami o antysemityzm wyrażający się w krzywdzących, stereotypowych przedstawieniach wielkich kukiel

⁴⁵ Zob. np. włączenie się NGO-sów w proces globalnej refleksji nad reformą mechanizmów wpisywania na listy, H. Schreiber, *Sprawozdanie z 14. sesji Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Bogocie (Kolumbia), 9–14 grudnia 2019*, „Twórczość Ludowa” 2019, R. 34 (87), nr 3–4, s. 64.

Żydów, biorących udział w paradzie wśród innych sparodiowanych postaci historycznych, mitycznych czy politycznych: z regionu, kraju czy świata⁴⁶. Skreślenie nastąpiło w dość szczególnej sytuacji, nie było bowiem szczególnej procedury dotyczącej usuwania elementów z listy⁴⁷. Przedmiotem pewnej krytyki był zwłaszcza brak szerszych mediacji, dyskusji i konsultacji z mieszkańcami miasta, co uczyniłoby z nich element procedury poprzedzającej wydanie ostatecznej decyzji przez Komitet. Mówiono o niewykorzystanym pedagogicznym i edukacyjnym potencjale Konwencji, która służyć ma przecież budowaniu wzajemnego szacunku i dialogu międzykulturowego. Decyzja podjęta w 2019 roku nałożyła się na rozpoczęty w marcu 2020 roku proces refleksji nad zmianami w Dyrektywach operacyjnych w zakresie funkcjonowania list Konwencji⁴⁸. W wyniku nowych doświadczeń nie tylko wypracowano szczegółowe rozwiązania dla sytuacji, w której dany element zostaje przeniesiony np. z tzw. Listy pilnej ochrony na Listę reprezentatywną (jeśli zagrożenie dla jego żywotności ustało), czy też odwrotnie (jeśli zagrożenie nagle wystąpiło), zgodnie z pktami 38–39 Dyrektyw operacyjnych, ale także stworzono mechanizm umożliwiający zastosowanie środków tymczasowych (tzw. wzmocnione działania następcze, pkt 40 Dyrektyw operacyjnych), które mogą zostać wdrożone, jeśli powstaną uzasadnione wątpliwości co do tego, czy dane zjawisko jest zgodne z wartościami i celami Konwencji – jak w przypadku karnawału w Aalst.

Te nowe rozwiązania w postaci wzmocnionych działań następczych zostały zastosowane po raz pierwszy w przypadku procesji smoków i olbrzymów we Francji i w Belgii (wpisane na Listę reprezentatywną w 2008 roku na mocy art. 31 Konwencji dotyczącego inkorporowania elementów NDK proklamowanych jako Arcydzieła). Nastąpiło to wkrótce po przyjęciu w czerwcu 2022 roku przez Zgromadzenie Ogólne odpowiednich zmian w Dyrektywach operacyjnych⁴⁹.

⁴⁶ Krótki opis tej tradycji, jak również wszystkich nowych elementów wpisywanych na listy NDK, znajduje się na stronie: <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/listy-dziedzictwa-niematerialnego/wpisy-2010/>. We wniosku złożonym do UNESCO w 2009 roku brak było informacji o stereotypowych przedstawieniach różnych grup narodowych bądź etnicznych podczas karnawału, obecnie jednak, w związku ze skreśleniem, dokumentacja tego wniosku została ze strony usunięta.

⁴⁷ UNESCO, *Aalst Carnival Removed from the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, <https://www.unesco.org/en/articles/aalst-carnival-removed-representative-list-intangible-cultural-heritage-humanity>.

⁴⁸ UNESCO Intangible Cultural Heritage, *Global Reflection on the Reform of Listing Mechanisms of the 2003 Convention*, <https://ich.unesco.org/en/global-reflection-on-the-listing-mechanisms-01164>.

⁴⁹ UNESCO Intangible Cultural Heritage, *Processional Giants and Dragons in Belgium and France*, <https://ich.unesco.org/en/RL/processional-giants-and-dragons-in-belgium-and-france-00153>.

Ten wielonarodowy wpis, łączący 9 gmin miejskich z obu państw, okazał się niezwykle kontrowersyjny dla międzynarodowej opinii publicznej po upowszechnieniu wiedzy, że w jednej z miejscowości objętych wpisem, belgijskim Ath, wśród tradycyjnych postaci występujących w dorocznej procesji o nazwie Ducasse d'Ath pojawiła się postać tzw. dzikiego (*le sauvage*), która reprezentuje wypaczone i stereotypowe wyobrażenie osoby czarnoskórej, mające swoje korzenie w XIX wieku.

Pomimo rozpoczęcia procesu wdrażania wzmocnionych działań następczych wzburzenie wywołane funkcjonowaniem tego krzywdzącego wizerunku spowodowało podjęcie decyzji o wykreśleniu Ducasse d'Ath z Listy reprezentatywnej podczas sesji Komitetu w 2022 roku. Pozostawiono na niej natomiast tradycyjne pochody smoków i olbrzymów odbywające się w pozostałych objętych wpisem miejscowościach.

Rok 2022 to także rok szokującej agresji Rosji na Ukrainę. Inwazja, rozpoczęta 24 lutego 2022 roku, miała oczywiste skutki dla działalności UNESCO. Choć początkowo skupiono się przede wszystkim na problemie ochrony ukraińskich zabytków wpisanych na Listę światowego dziedzictwa⁵⁰, to dość szybko sięgnięto po różnorodne instrumenty i podjęto pewne kroki, aby pomóc również w ochronie ukraińskiego NDK⁵¹.

Kontekst wojenny stał także za pierwszym w historii Konwencji wpisem elementu na Listę NDK wymagającego pilnej ochrony jako tzw. wyjątkowo pilnego przypadku (art. 17 ust. 3 Konwencji, pkt 32 Dyrektyw operacyjnych). Dotyczyło to kultury związanej z przyrządzaniem barszczu ukraińskiego. Decyzja Komitetu o wpisie zapadła na specjalnej, jednodniowej sesji zorganizowanej online w lipcu 2022 roku⁵². Wpis ten jest równocześnie dobrym przykładem osiągania strategicznych celów, które były ważne dla ukraińskiego rządu i społeczeństwa, w tym przypomnienia społeczności międzynarodowej, że wojna odbiera wiele moż-

⁵⁰ UN News, *UNESCO Bolsters Protection for Ukrainian Heritage Under Fire*, <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113602>.

⁵¹ Wspólny projekt kilku krajów, w tym Polski, prowadzony pod przewodnictwem Słowackiej Akademii Nauk, dotyczący identyfikacji potrzeb w zakresie NDK uchodźców z Ukrainy do krajów sąsiednich, UNESCO Intangible Cultural Heritage, *Community-Based Needs Identification Underway for Living Heritage Among Displaced Communities from Ukraine*, <https://ich.unesco.org/en/news/community-based-needs-identification-underway-for-living-heritage-among-displaced-communities-from-ukraine-13403>; polska część raportu: <https://nid.pl/2022/06/03/raport-poswiecony-problematyce-ochrony-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego-uciekajacych-przed-wojna-spolecznosci-ukrainskich-w-polsce/>. Zob. także pilotażowy projekt dotyczący nauczania NDK w Ukrainie: UNESCO Intangible Cultural Heritage, *Teaching and Learning with Living Heritage in Ukraine*, <https://ich.unesco.org/en/news/teaching-and-learning-with-living-heritage-in-ukraine-13461>.

⁵² UNESCO Intangible Cultural Heritage, *Culture of Ukrainian Borscht Cooking*, <https://ich.unesco.org/en/USL/culture-of-ukrainian-borscht-cooking-01852>.

liwości praktykowania NDK, wpływając destrukcyjnie na tożsamość kulturową, i że w związku z tym konieczne jest mobilizowanie wsparcia dla ochrony ukraińskiej tożsamości kulturowej, która musi się obecnie mierzyć z bezprecedensowymi wyzwaniem w związku z trwającą agresją rosyjską. Choć trudno sobie wyobrazić, aby praktyka gotowania barszczu była rzeczywiście zagrożona pełnym zanikiem, nawet biorąc pod uwagę toczącą się wojnę, to wpis ma tutaj inny cel – jest nośnikiem ważnego przekazu symbolicznego, kulturowego i politycznego⁵³.

Wojna w Ukrainie wzmocniła refleksję nad funkcjonalnością Zasad operacyjnych i sposobów postępowania w ochronie NDK w sytuacjach kryzysowych, przyjętych przez Komitet Międzyrządowy na sesji w 2019 roku i zatwierdzonych przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji w 2020 roku. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego odgrywa bowiem w sytuacjach kryzysowych podwójną rolę: z jednej strony NDK może być bezpośrednio zagrożone przez takie sytuacje, a z drugiej – może skutecznie pomóc wspólnotom w przygotowaniu się i reagowaniu na nie, wzmacnianiu rezyliencji na kryzys oraz w wychodzeniu z niego.

Przyjęte Zasady operacyjne zawierają przede wszystkim zalecenia dotyczące działań, jakie mogą zostać wdrożone na poziomie krajowym. Podobnie jak zdecydowana większość zadań ochronnych w sferze NDK, tak i odpowiedzialność państw za stworzenie adekwatnego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym NDK, w sytuacjach kryzysów i zagrożeń dotyczy ostatecznie działań, jakie podejmują one w tym obszarze w okresie pokoju. Konwencja z 2003 roku poświęciła tym obowiązkom wiele uwagi.

Obowiązki Państw-Stron określone zostały w części III Konwencji, zatytułowanej „Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym”. Mimo że Konwencja nakłada na państwa pewne ograniczenia i wymagania, pozostawia im dużą swobodę w zakresie podejmowania konkretnych kroków na rzecz osiągnięcia jej celów, uwzględniając w ten sposób panującą na świecie różnorodność systemów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych.

Zgodnie z art. 11 Konwencji każde państwo zobowiązane jest: a) podjąć niezbędne środki w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego występującego na jego terytorium; b) w zakresie środków ochrony określić i zdefiniować różne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego występującego na jego terytorium, korzystając przy tym z pomocy wspólnot,

⁵³ Stał się także mocnym argumentem w rozpoczętym jeszcze przed wojną sporze z Rosją o narodowy charakter barszczu; Polsat News, „Derusyfikacja barszczu”. *Potrawa trafiła na listę dziedzictwa UNESCO*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-07-01/derusyfikacja-barszczu-potrawa-trafila-na-liste-dziedzictwa-unesco/>.

grup oraz właściwych organizacji pozarządowych. Sposoby realizowania tych obowiązków zostały uszczegółowione w art. 12–15. O konieczności stworzenia i regularnego uaktualniania rejestrów/inwentarzy/list elementów NDK występujących na terytorium danego kraju oraz przekazywania okresowych sprawozdań na ich temat Komitetowi Międzyrządowemu mówi art. 12. Ta część Konwencji z 2003 roku zostanie omówiona szczegółowo poniżej, na przykładzie historii implementacji tego aktu w Polsce⁵⁴.

Część II. Polskie doświadczenia

Droga do ratyfikacji w Polsce Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego była dość długa, a ratyfikacja nastąpiła stosunkowo późno w porównaniu z innymi krajami europejskimi. Po złożeniu dokumentów w UNESCO 16 maja 2011 roku Polska stała się 135. państwem, które ratyfikowało ten traktat – jako jedno z ostatnich w Unii Europejskiej⁵⁵. Konwencja weszła w życie w Polsce w dniu 16 sierpnia 2011 roku, po jej opublikowaniu w Dzienniku Ustaw. Zgodnie z Konstytucją RP ratyfikowane i opublikowane w Dzienniku Ustaw umowy międzynarodowe należą do źródeł powszechnie obowiązującego prawa (art. 87 ust. 1 Konstytucji RP), stanowiąc część krajowego porządku prawnego, i mogą być bezpośrednio stosowane, chyba że ich stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy (art. 91 ust. 1 Konstytucji RP). W polskim przypadku uznano, że wprowadzenie w życie postanowień Konwencji nie wymaga uchwalenia nowej ustawy, gdyż istniejący system ochrony dziedzictwa kulturowego uwzględnił tematykę NDK poprzez przyjęcie takiej interpretacji definicji „dziedzictwa kulturowego”, która obejmie także ten jego aspekt⁵⁶.

Realizację postanowień Konwencji powierzono Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego (dalej: MKiDN) oraz Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa

⁵⁴ Analizę porównawczą implementacji Konwencji w regulacjach prawnych różnych krajów znaleźć można w: M. Cornu, A. Vaivade, L. Martinet, C. Hance, *Intangible Cultural Heritage Under National and International Law*, Cheltenham 2020.

⁵⁵ Po Polsce Konwencję ratyfikowały jeszcze: Holandia (2012), Niemcy (2013), Finlandia (2013), Irlandia (2015) i Malta (2017).

⁵⁶ Od wielu lat toczą się dyskusje nad nowelizacją Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która objęłaby także ten aspekt dziedzictwa. Na chwilę obecną jedynie w drodze interpretacji istniejących przepisów tej ustawy wskazuje się na obecność NDK w zasięgu jej oddziaływania, K. Zalańska, *Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, w: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie...*

(dalej: NID)⁵⁷. Dlatego też, nawiązując do art. 11–13 Konwencji, które dotyczą tworzenia instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do niego, jeszcze przed jej ratyfikacją, bo w 2010 roku, zarządzeniem Ministra KiDN powołano 8-osobowy Zespół ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁵⁸ jako organ doradczy przy Ministrze KiDN (pierwsze jego spotkanie miało miejsce 6 lipca 2010 roku), w maju 2011 roku utworzono zaś Zespół ds. ochrony tradycji i kultury⁵⁹ w NID. Zadaniem obu tych Zespołów było wypracowanie rekomendacji, a następnie wdrożenie rozwiązań realizujących zapisy Konwencji z 2003 roku, mających na celu zapewnienie odpowiedniej ochrony niematerialnego dziedzictwa na terenie Polski. Zespół w NID wkrótce rozpoczął współpracę z Departamentem Ochrony Zabytków MKiDN oraz z zewnętrznymi ekspertami, biorąc pod uwagę głosy krytyczne wobec propozycji sposobu ratyfikacji Konwencji w Polsce sformułowanej w procesie oceny skutków regulacji poprzedzającym ratyfikację⁶⁰. W 2011 roku Instytut rozpoczął

⁵⁷ Powstałemu formalnie 1 stycznia 2011 roku w wyniku przekształcenia z Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ), będącego z kolei instytucją powołaną w 2002 roku przez połączenie Ośrodka Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, do której w 2007 roku włączono także Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego.

⁵⁸ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Pierwsze posiedzenie Zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/pierwsze-posiedzenie-zespołu-ds.-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego-959.php>.

⁵⁹ Kontynuuje on swoją działalność pod obecną nazwą: Zespół ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego NID. Zob. M. Rozbicka, *Narodowy Instytut Dziedzictwa w procesie wdrażania w Polsce postanowień Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku*, w: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie...* Przed utworzeniem dedykowanego zespołu działaniami w związku z przyjęciem Konwencji z 2003 roku zajmował się m.in. Zespół ds. światowego dziedzictwa (ówcześnie KOBiDZ).

⁶⁰ Uzasadnienie dla ratyfikacji Konwencji, które zostało przyjęte przez rząd w 2010 roku, nie doceniało bowiem skali koniecznej zmiany w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce: „Dla budżetu państwa skutki finansowe Konwencji ograniczają się do konieczności wpłaty składki obowiązkowej oraz stworzenia 2–3 nowych etatów w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków, finansowanych z części, której dysponentem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego”. Kolejnym pomysłem była propozycja dodania do już istniejących w rejestrze zabytków trzech ksiąg (A – zabytek nieruchomy, B – zabytek ruchomy, C – zabytek archeologiczny) czwartej księgi: D – zabytek niematerialny. W kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków znaleźć miała się po prostu jeszcze czwarta kategoria – „zabytków niematerialnych” (por. art. 8 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku). To zestawienie słów „zabytek” i „niematerialny” brzmiało kuriozalnie dla badaczy żywej kultury, której istotą jest międzypokoleniowy przekaz oraz jej praktykowanie i nieustanne odtwarzanie. Por. Uzasadnienie, www.kprm.bip.gov.pl, nr dokumentu 28/08/KC, przyjęty w trybie obiegowym przez rząd w 2010 roku. Za: H. Schreiber, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe – brakujące ogniwo w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Między terra incognita*

także prace nad projektem Krajowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Podstawowym założeniem zaproponowanego przez Instytut Krajowego Programu Ochrony NDK była współpraca czterech grup podmiotów: instytucji centralnych (MKiDN, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Edukacji, NID), jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i przedstawicieli środowisk społecznych oraz reprezentantów jednostek naukowo-badawczych związanych z dziedzictwem niematerialnym⁶¹.

Ważnym wydarzeniem, które rozpoczęło szerokie, ogólnopolskie środowiskowe konsultacje, była debata zorganizowana 20 września 2011 roku w Pałacu Prezydenckim na zaproszenie ówczesnego Prezydenta RP. W ramach Forum Debaty Publicznej (w obszarze „Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski”) badacze, przedstawiciele środowiska organizacji pozarządowych oraz animatorzy kultury dyskutowali nad problematyką identyfikowania i inwentaryzowania dziedzictwa niematerialnego⁶². Widać było niepewność co do sposobu, w jaki należałoby wdrażać postanowienia Konwencji, jak również obawy środowiska antropologicznego dotyczące ryzyka biurokratyzowania, petryfikowania i komercjalizowania tej sfery kultury.

Projekt regionalizacji systemu ochrony, nad którym wówczas debatowano, ostatecznie nie doszedł do skutku. Na początku 2012 roku ówczesny wiceminister kultury wysłał do marszałków województw list z propozycją, dyskutowaną następnie na odbywającym się w tym samym roku konwencie marszałków województw, by w każdym regionie powołany został pełnomocnik ds. ochrony kultury niematerialnej (konsultant ds. NDK), zgodnie z ówczesnym założeniem, że to właśnie stworzenie regionalnego systemu inwentaryzacji NDK pozwoliłoby najlepiej uchwycić swoistość lokalnych tradycji i najskuteczniej, możliwie najbliżej depozytariuszy projektować działania ochronne⁶³. Pomysł ten nie zyskał jednak poparcia marszałków i ostatecznie – poza jednostkowym przypadkiem – nie wszedł w życie⁶⁴.

a terra nullius? w: Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe. Materiały konferencyjne, red. A. Rottermund, Warszawa 2014, s. 157–174.

⁶¹ B. Skaldawski, *Krajowy Program Ochrony Dziedzictwa Niematerialnego – propozycja wdrożenia*, w: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła...* Z perspektywy czasu należy zauważyć, że ścisłej współpracy w tej sprawie z MEN i MNiSW nie udało się nawiązać, mimo wielu prób, jakie zostały podjęte w latach 2013–2018.

⁶² Zapis głosów z debaty został opublikowany w Internecie: https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/265292ba8de844672c0a2329ed08ebdd/nr_11_fdp_identyfikacja_dziedzictwa_niematerialnego.pdf.

⁶³ Ślady tego pomysłu widoczne są na archiwalnej stronie: https://ndk.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/system_ochrony_w_Polsce/zagadnienia_ogolne/.

⁶⁴ Jedynym takim pełnomocnikiem, powołanym przez marszałka województwa warmińsko-mazurskiego, był w latach 2010–2017 Waldemar Majcher. Archiwum domowe autorki.

Trwająca w Polsce debata na temat projektowanego systemu ochrony uświadomiła środowisku badaczy i praktyków konieczność prowadzenia dalszych konsultacji społecznych, które zorganizowano w formie warsztatów 18 czerwca 2012 roku w ówczesnej siedzibie Instytutu Stosunków Międzynarodowych Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Ich współorganizatorami były: Instytut Stosunków Międzynarodowych UW, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Stowarzyszenie Twórców Ludowych oraz NID. Druga seria konsultacji miała miejsce w dniach 25–26 października 2012 roku w Lublinie, podczas ogólnopolskiej konferencji poświęconej dziedzictwu niematerialnemu pt. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona”, a do grona współorganizatorów dołączył Instytut Kulturoznawstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej⁶⁵. W obu wydarzeniach wzięło udział kilkadziesiąt osób z całej Polski, reprezentujących różne regiony, instytucje i organizacje pozarządowe⁶⁶. Wypracowane wspólnie w trakcie spotkań i debat konkluzje wpłynęły na projektowany w owym czasie krajowy system ochrony NDK, w tym na ostateczny kształt formularza wniosku o wpis na Krajową listę, który dzięki przeprowadzonym dyskusjom został uproszczony i „przepisany” bardziej przystępnym językiem⁶⁷.

We współpracy z ekspertami, którym zlecono napisanie strategii wdrażania Konwencji z 2003 roku dla NID i MKiDN, w latach 2011 i 2012 opracowano założenia ochrony NDK w Polsce oraz wymagane projekty dokumentów. Na ich podstawie podjęto decyzję o ogłoszeniu przez Ministra KiDN w dniu 15 stycznia 2013 roku naboru na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁶⁸. Miesiąc później, 25 lutego, Polski Komitet ds. UNESCO zorganizował

⁶⁵ Materiały pokonferencyjne: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, red. J. Adamowski, K. Smyk, Lublin–Warszawa 2013. Publikacja ta zapoczątkowała całą serię wydawniczą poświęconą NDK.

⁶⁶ A.W. Brzezińska, H. Schreiber, K. Smyk, *Warsztaty dla ekspertów organizacji pozarządowych i instytucji kultury w sprawie Konwencji UNESCO o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku. Lublin, 25–26 października 2012 roku*, w: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła...*, s. 353–367.

⁶⁷ W tym okresie zostały przetłumaczone na język polski i wydane przez NID przewodniki UNESCO po tematyce ochrony NDK: https://ndk.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Czytelnia/Niematerialne_Dziedzictwo_Kulturowe.pdf. Wkrótce Zespół w NID zaczął także dość regularnie wydawać publikacje upowszechniające tę problematykę w polskim kontekście (zob. np. https://ndk.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Czytelnia/Dziedzictwo_niematerialne%20w%20Polsce.pdf), jak również regularnie publikować i aktualizować foldery promujące Krajową listę NDK.

⁶⁸ Za: Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Początek inwentaryzacji NDK*, <https://ndk.nid.pl/Aktualnosci/details.php?ID=1536>. Pierwsze pięć wpisów objęło: Rusznikarstwo artystyczne i historyczne – wyroby według tradycyjnej szkoły cieszyńskiej, Szopkarstwo krakowskie, Pochód Lajkonika, Flisackie tradycje w Ulanowie, Procesję Bożego Ciała w Łowiczu.

w Warszawie, w siedzibie Sejmu RP, dużą konferencję pt. „Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe?”, na której ważne miejsce zajęła także problematyka kształtującego się dopiero krajowego systemu ochrony NDK⁶⁹. Z kolei w dniach 28–29 sierpnia 2013 roku NID, we współpracy z Urzędem Marszałkowskim Województwa Warmińsko-Mazurskiego i pod patronatem Prezydenta RP, zorganizował w Muzeum Budownictwa Ludowego – Parku Etnograficznym w Olsztynku międzynarodową konferencję pt. „Dobre praktyki w realizacji zadań związanych z Konwencją UNESCO w sprawie ochrony dziedzictwa niematerialnego z 2003 roku”⁷⁰.

Dwa tygodnie później, 18 września 2013 roku, Zarządzeniem Ministra KiDN powołana została Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w skład której weszło 18 osób (na podstawie pism z nominacjami z dnia 22 listopada 2013 roku). Pierwsze posiedzenie Rady odbyło się 26 lutego 2014 roku⁷¹.

Wkrótce po utworzeniu Rady ds. NDK i Krajowej listy NDK NID uruchomił stronę internetową⁷² poświęconą problematyce ochrony krajowego dziedzictwa niematerialnego. Pierwsze wnioski o wpis na Krajową listę NDK zostały jednak złożone dopiero po blisko roku od ogłoszenia naboru, a w sumie minęło aż półtora roku, zanim nastąpiło oficjalne ogłoszenie pierwszych pięciu wpisów. Miało ono miejsce 4 sierpnia 2014 roku⁷³ w uroczystej oprawie Zamku Królewskiego w Warszawie. Wiedza o Konwencji i Krajowej liście oraz idąca za tym gotowość do składania wniosków nie przyszły, jak widać, wcale łatwo ani szybko. Wymagało to zaangażowania środowiskowego i wielu debat, jednak rok 2014 wydaje się z perspektywy czasu ważnym kamieniem milowym w implementacji Konwencji w Polsce i strukturalnym rozwijaniu systemu ochrony⁷⁴. W tym właśnie roku we wszystkich 16 Delegaturach Wojewódzkich NID powołano regionalnych

⁶⁹ *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe? Materiały pokonferencyjne*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014. Zob. w tejże publikacji m.in.: L. Kolankiewicz, *Istota dziedzictwa niematerialnego w rozumieniu Konwencji UNESCO z 2003 roku*; H. Schreiber, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe – brakujące ogniwo...*

⁷⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Konferencja „Dobre praktyki” – fotorelacja*, <https://ndk.nid.pl/Aktualnosci/details.php?ID=2188>.

⁷¹ Dokumenty z archiwum domowego autorki.

⁷² Początkowo: ndk.nid.pl, obecnie: niematerialne.nid.pl.

⁷³ Muzeum Krakowa, *Pochód Lajkonika i szopkarstwo krakowskie wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, <https://muzeumkrakowa.pl/aktualnosci/pochod-lajkonika-i-szopkarstwo-krakowskie-wpisane-na-krajowa-liste-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego>.

⁷⁴ W tymże roku ukazał się również pierwszy na polskim rynku prawniczym komentarz do Konwencji z 2003 roku: H. Schreiber, *Komentarz do Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, w: *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, red. K. Zalaszińska, Warszawa 2014, s. 123–173.

koordynatorów ds. dziedzictwa niematerialnego. Odbyli oni szkolenia, które dotyczyły zarówno postanowień Konwencji z 2003 roku, jak i praktycznych aspektów jej wdrażania: od wypełniania wniosków po działania, jakie koordynatorzy NID mogą i powinni podejmować w celu ochrony i inwentaryzacji dziedzictwa niematerialnego w ramach współpracy i kontaktu z depozytariuszami, jednostkami samorządu terytorialnego i organizacjami pozarządowymi oraz środowiskiem akademickim. Zadaniem koordynatorów regionalnych jest pomoc społecznościom lokalnym w wypełnianiu wniosków, a także informowanie interesariuszy oraz odpowiednich instytucji i organizacji o potencjalnych korzyściach, ale i zagrożeniach związanych z wpisaniem poszczególnych zjawisk na Listę krajową lub w przyszłości na listy UNESCO⁷⁵. Z czasem liczba koordynatorów zmalała do obecnych 9, gdyż w kilku przypadkach doszło do włączenia w kompetencje jednego koordynatora odpowiedzialności za więcej niż jedno województwo⁷⁶.

Do intensyfikacji działań w zakresie tworzenia systemu ochrony NDK w Polsce przyczynił się z pewnością obchodzony wówczas Rok Oskara Kolberga, ustanowiony uchwałą Sejmu RP z 6 grudnia 2013 roku w celu upamiętnienia dwusetnej rocznicy urodzin tego etnografa i folklorysty. Odbywał się on pod auspicjami UNESCO, a postać Kolberga okazała się dobrym pretekstem do tego, by w środowiskach lokalnych upowszechnić idee Konwencji i niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁷⁷.

Kolejne kroki poczyniono w 2015 roku. Polegały one na włączeniu tematyki dziedzictwa niematerialnego do dotychczasowego programu finansowego MKiDN „Kultura ludowa”, którego nazwę zmieniono na „Kultura ludowa i tradycyjna”. Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich, w tym z transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania⁷⁸.

⁷⁵ M. Rozbicka, *Narodowy Instytut Dziedzictwa...*

⁷⁶ Por. <https://niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/koordynatorzy-regionalni/>. Połączono na przykład działania dotyczące ochrony NDK prowadzone na terenie trzech województw: łódzkiego, małopolskiego i śląskiego.

⁷⁷ A.W. Brzezińska, *W pięciolecie ratyfikacji przez Polskę Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2016, t. 55, s. 7–21.

⁷⁸ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Kultura ludowa i tradycyjna*, <https://www.gov.pl/web/kultura/kultura-ludowa-i-tradycyjna4>. W 2016 roku program ten został rozszerzony o zadanie specjalne: „mistrz tradycji”, adresowane do depozytariuszy wiedzy lokalnej i regionalnej, związane bezpośrednio z międzypokoleniowym przekazem wiedzy i umiejętności.

W tymże roku, dążąc do swojego organizacyjnego, jak i merytorycznego umocnienia, Rada ds. NDK powołała odpowiednie specjalistyczne grupy robocze: Grupę Roboczą ds. Prawnych i Strategii Ochrony NDK, Grupę Roboczą ds. Przekazu Międzypokoleniowego oraz Grupę Roboczą ds. Muzyki i Tańca, których wyniki prac były regularnie przedstawiane Radzie i omawiane przez nią podczas jej pierwszej kadencji (2013–2018). Działająca regularnie w latach 2015–2018 Grupa Robocza ds. Prawnych i Strategii Ochrony NDK była odpowiedzialna za opracowanie i aktualizowanie regulaminu Rady, opracowanie procedury przygotowywania i zgłaszania wniosków z Polski na listy UNESCO oraz współtworzenie i konsultowanie regulaminu Krajowego rejestru dobrych praktyk, który został uruchomiony 5 lat po Krajowej liście – w 2018 roku⁷⁹.

Pierwsza kadencja Rady obfitowała w ważne dla środowiska badaczy i działaczy oraz animatorów dziedzictwa niematerialnego wydarzenia związane z budowaniem świadomości wokół problematyki dziedzictwa niematerialnego, jak również rozwijaniem wiedzy na temat rozwiązań stosowanych w innych krajach. Do takich z pewnością należy zaliczyć zorganizowane przez MKiDN i NID, we współpracy z Radą ds. NDK oraz Międzynarodowym Centrum Kultury w Krakowie, pierwsze w Polsce międzynarodowe wydarzenie na dużą skalę poświęcone dziedzictwu niematerialnemu: „Pierwsze Forum Eksperckie Chiny-Europa Środkowa i Wschodnia nt. ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, które odbyło się w Krakowie w dniach 12–14 października 2016 roku⁸⁰. W tym dużym przedsięwzięciu wzięli udział eksperci i praktycy ochrony NDK oddelegowani przez swoje ministerstwa kultury bądź instytucje, którym przekazano kompetencje do rozwijania krajowych systemów ochrony NDK, z aż 17 krajów. Dzielili się oni swoimi doświadczeniami i wyzwaniem związanymi z wdrażaniem Konwencji⁸¹. Forum zakończyła uroczysta, I Gala wręczenia decyzji Ministra

Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji z 2003 roku. W 2018 roku MKiDN uruchomiło także program *EtnoPolska*, zarządzany przez Narodowe Centrum Kultury, który choć nie odwołuje się wprost do Konwencji z 2003 roku, to w swoich zapisach ma *de facto* konwencyjne zadanie wspierania tworzenia „rejestru zjawisk zaliczanych do niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, Narodowe Centrum Kultury, *EtnoPolska*, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/etnopolaska>.

⁷⁹ Archiwum domowe autorki.

⁸⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Pierwsze Forum Eksperckie Chiny-Europa Środkowa i Wschodnia*, <https://ndk.nid.pl/Aktualnosci/details.php?ID=2878>. Sprawozdanie z wydarzenia: H. Schreiber, *Pierwsze Forum Eksperckie Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia nt. ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „*Twórczość Ludowa*” 2016, R. 31 (81), nr 3–4, s. 52.

⁸¹ Materiały pokonferencyjne opublikowane w dwóch językach, polskim i angielskim, w otwartym dostępie pozwoliły rozpropagować wiedzę o międzynarodowych doświadczeniach na gruncie polskim. Zob. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku*

Kultury i Dziedzictwa Narodowego o wpisie na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (krakowskie Sukiennice). Od tego czasu Gala odbywa się cyklicznie, co dwa lata, w różnych regionach Polski, służąc docenieniu depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego⁸².

Rok 2017 przyniósł kolejne ważne wydarzenie: złożenie pierwszego wniosku z Polski o wpis na Listę reprezentatywną NDK ludzkości UNESCO, dotyczącego szopkarstwa krakowskiego. Promowaniu tego wpisu jako wyjątkowego przykładu łączącego dziedzictwo materialne (szopki nawiązują do architektury historycznego centrum Krakowa, wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO w 1978 roku) i niematerialne (umiejętności, wiedza i kreatywność w budowaniu szopek) poświęcono specjalne seminarium, które towarzyszyło 41. sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa, zorganizowanej w 2017 roku właśnie w Krakowie⁸³. Wzięli w nim udział m.in. dyrektorzy odpowiedzialni za wszystkie regiony geograficzne świata, pracujący na co dzień w Centrum Światowego Dziedzictwa. Pokłosiem tego wydarzenia było m.in. pojawienie się wzajemnych odwołań wskazujących na nierozzerwalny związek dziedzictwa materialnego i niematerialnego na obu listach: Liście światowego dziedzictwa UNESCO oraz Liście reprezentatywnej NDK ludzkości UNESCO⁸⁴. Intensywne, zespołowe prace nad wnioskiem i jego pełną dokumentacją⁸⁵ zakończyły się sukcesem

w perspektywie zrównoważonego rozwoju, red. H. Schreiber, Warszawa 2017 (równoległa wersja anglojęzyczna: *Intangible Cultural Heritage. Safeguarding Experiences in Central and Eastern European Countries and China – 10th Anniversary of Entry into Force of the 2003 UNESCO Convention through the Prism of Sustainable Development*, ed. H. Schreiber, Warsaw 2017).

⁸² Dwie kolejne Gale wręczenia dyplomów odbyły się w Łazienkach Królewskich w Warszawie (2018) oraz podczas VII Kongresu Kultury Regionów zorganizowanego przez Małopolskie Centrum Kultury SOKOŁ w Nowym Sączu (2021). Na październik 2023 roku zaplanowana została Gala w Zakopanem.

⁸³ H. Schreiber, *Building Bridges between the 1972 and 2003 Conventions: Challenges for the Future. Side Event at the 41st Session of UNESCO World Heritage Committee, Kraków, 10 July 2017*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, t. 2, s. 355–356; H. Schreiber, *The First Nomination from Poland Submitted to the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity (2018 Cycle)*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, t. 2, s. 364–365.

⁸⁴ Do opisu szopkarstwa krakowskiego na stronie UNESCO poświęconej NDK dołączono link do Listy światowego dziedzictwa, który wskazuje na to, że tradycja ta jest/może być powiązana z wpisanym na tę listę w 1978 roku historycznym centrum Krakowa. Link „zwrotny” (tzn. odsyłający do Listy reprezentatywnej NDK ludzkości) pojawia się także przy opisie historycznego centrum Krakowa na Liście światowego dziedzictwa. Podobnie postąpiono w przypadku innych przykładów nierozzerwalnego spłotu dziedzictwa materialnego i niematerialnego z całego świata.

⁸⁵ W niniejszym zbiorze prezentowany jest sam wniosek jako główny element dokumentacji, natomiast niezbędnymi załącznikami do niego były także: dokumentacja fotograficzna, film, zgody depozytariuszy, listy poparcia od wielu instytucji zaangażowanych w ochronę, stosowne licencje pozwalające na publikowanie materiałów audiowizualnych wymagane przez UNESCO.

i wpisaniem szopkarstwa krakowskiego na Listę reprezentatywną jako pierwszego wpisu z Polski. Miało to miejsce 29 listopada 2018 roku podczas posiedzenia Komitetu Międzyrządowego na Mauritiusie⁸⁶. Wniosek ten został doceniony przez Komitet Międzyrządowy, który zadecydował o wpisaniu go na listę tzw. dobrych przykładów wniosków dla innych państw⁸⁷. Nabyte w trakcie jego przygotowywania *know-how* otworzyło drogę do kolejnych wpisów z naszego kraju. Do dzisiaj wpisane zostały także: kultura bartnicza (w 2020 roku, wniosek wielonarodowy, złożony przez Polskę wspólnie z Białorusią⁸⁸), sokolnictwo (w 2021 roku, wniosek wielonarodowy, obejmujący w sumie 24 państwa⁸⁹), tradycja układania dywanów kwiatowych na procesję Bożego Ciała (w 2022 roku⁹⁰), tradycje flisackie (wniosek wielonarodowy, obejmujący w sumie 6 państw⁹¹). W grudniu 2023 roku zapadnie decyzja dotycząca poloneza – nominowanego jako pierwszy przykład tradycji tanecznych z Polski⁹².

Należy tutaj zaznaczyć, że na Listę reprezentatywną UNESCO nominowane mogą być tylko i wyłącznie te elementy dziedzictwa, które zostały uprzednio objęte ochroną oraz wpisane do krajowego inwentarza (rejestr, wykaz). W przypadku Polski taką rolę pełni Krajowa lista NDK. Prowadzi ją Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który podejmuje ostateczne decyzje w sprawie wpisu. Wykaz ma głównie charakter informacyjny, gdyż jest tworzony i prowadzony na podstawie decyzji Ministra KiDN; Krajowa lista nie ma swojego

Pełna dokumentacja dostępna jest na stronie UNESCO Intangible Cultural Heritage: <https://ich.unesco.org/en/RL/nativity-scene-szopka-tradition-in-krakow-01362>.

⁸⁶ H. Schreiber, *Szopkarstwo krakowskie – pierwszy polski wpis na liście dziedzictwa niematerialnego UNESCO*, „*Twórczość Ludowa*” 2018, R. 33 (85), nr 3–4, s. 58.

⁸⁷ Lista ta obejmuje obecnie 38 wniosków, które zostały uznane za dobre przykłady dla innych państw (na 600 elementów wpisanych łącznie na Listę reprezentatywną oraz do Rejestru dobrych praktyk): <https://ich.unesco.org/en/lists&exemplary=1#tabs>.

⁸⁸ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Polsko-białoruski wpis kultury bartniczej na liście UNESCO*, <https://ndk.nid.pl/Aktualnosc/details.php?ID=3190>.

⁸⁹ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Polskie sokolnictwo wpisane na listę UNESCO*, <https://www.gov.pl/web/kultura/polskie-sokolnictwo-wpisane-na-liste-unesco>.

⁹⁰ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Tradycja dywanów kwiatowych na procesję Bożego Ciała wpisana na listę UNESCO*, <https://www.gov.pl/web/kultura/tradycja-dywanow-kwiatowych-na-procesje-bozego-ciala-wpisana-na-liste-unesco>.

⁹¹ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Flisactwo piątą polską tradycją wpisana na listę UNESCO*, <https://www.gov.pl/web/kultura/flisactwo-piata-polska-tradycja-wpisana-na-liste-unesco>.

⁹² Miasto Kraków, *Teraz polonez! Kampania wpisu tańca na listę UNESCO*, https://www.krakow.pl/aktualnosc/246539,33,komunikat,teraz_polonez__wystartowala_kampania_wpisu_tanca_na_liste_unesco.html; nr wniosku złożonego do rozpatrzenia: 01982 (ich.unesco.org). Polska nie zgłosiła do tej pory żadnej nominacji do pozostałych dwóch konwencyjnych list: Rejestru dobrych praktyk w zakresie ochrony oraz Listy NDK wymagającego pilnej ochrony.

umocowania ustawowego, takiego chociażby jak Lista reprezentatywna UNESCO, mająca umocowanie w Konwencji z 2003 roku. Procedura wpisu odbywa się przy udziale Zespołu ds. NDK w NID i Rady ds. NDK. Sam wniosek jest przygotowywany przez zainteresowaną wspólnotę, grupę lub jednostkę i musi być poprzedzony konsultacjami społecznymi oraz wyrażeniem zgody na podjęcie stosownych działań zmierzających do wpisania danego elementu dziedzictwa niematerialnego na Krajową listę. Wnioski zawierające opis elementów NDK „kandydujących” na Krajową listę są najpierw opiniowane formalnie przez NID (Zespół ds. NDK), a następnie, po spełnieniu wymogów formalnych, przekazywane do oceny merytorycznej Radzie ds. NDK. Głównym zadaniem Rady jest zatem opiniowanie wniosków o wpis na Krajową listę NDK oraz do Krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie NDK (pierwszy wpis w 2018 roku). Działalność Rady, organizowanie jej posiedzeń i wydawanie przez nią rekomendacji dla Ministra dotyczących wpisu wspiera Departament Ochrony Zabytków MKiDN, którego pracownik pełni funkcję Sekretarza Rady.

Obecnie w skład tego gremium wchodzi 20–25 ekspertów z różnych dziedzin związanych z NDK, z całej Polski. Rada działa we współpracy z Polskim Komitetem ds. UNESCO, którego wybrani członkowie biorą udział w jej pracach. W Radzie są również reprezentowani przedstawiciele organizacji pozarządowych i instytucji naukowych, m.in. Stowarzyszenia Twórców Ludowych (STL) i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (PTL). Obie organizacje pozarządowe zostały akredytowane przy UNESCO jako zdolne do świadczenia usług doradczych na rzecz Komitetu Międzyrządowego: PTL od 2012 roku, a STL od 2018 roku. Razem z STL akredytację uzyskała także Serfenta.

Do chwili obecnej (wrzesień 2023 roku) Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego wydał decyzje o wpisie 85 zjawisk z całej Polski na Krajową listę NDK na podstawie rekomendacji Rady. Lista odzwierciedla różnorodność dziedzictwa niematerialnego występującego w naszym kraju. W 2023 roku w NID ogłoszono po raz pierwszy program „Niematerialne – przekaz dalej”, realizowany ze środków MKiDN, którego zadaniem jest wspieranie projektów dotyczących zjawisk wpisanych na Krajową listę, służących wzmocnieniu przekazu pokoleniowego, ochronie i popularyzacji tych zjawisk⁹³.

Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie NDK cieszy się na tym etapie mniejszym zainteresowaniem; podobnie jak Rejestr dobrych praktyk w ochronie NDK UNESCO, który rozwija się znacznie wolniej od Listy reprezentatywnej NDK ludzkości. Od momentu otwarcia naboru wniosków do Krajowego

⁹³ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Niematerialne – przekaz dalej*, <https://nid.pl/dotacje/niematerialne-przekaz-dalej/>.

rejstru w 2018 roku wpisanych zostało zaledwie 10 przykładów dobrych praktyk ochronnych⁹⁴.

Biorąc pod uwagę 12 lat funkcjonowania Konwencji z 2003 roku w polskim porządku prawnym oraz w systemie ochrony NDK, chwilę refleksji należy także poświęcić miejscu niematerialnego dziedzictwa w regulacjach krajowych. O tym, że stanowi ono element dziedzictwa narodowego oraz kultury w ogóle w kontekście zapisów Konstytucji RP, wspomniałam już we Wprowadzeniu. Należy jednak dodać, że od czasu ratyfikacji Konwencji trwają starania o mocniejsze włączenie jej postanowień do polskiego porządku prawnego w postaci dedykowanej ustawy, jak również toczą się dyskusje na temat przyjęcia całościowej, nowej ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego w Polsce. Próby włączenia NDK do nowelizowanej Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku zakończyły się niepowodzeniem. Sama ustawa może być jednak – i jest w środowisku polskich prawników⁹⁵ – odczytywana jako łącząca się z definicją dziedzictwa niematerialnego, która wspomina także o związanych z praktykami, wyobrażeniami, przekazami, wiedzą i umiejętnościami „instrumentach, przedmiotach, artefaktach i przestrzeniach kulturowych – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego” (art. 2 Konwencji). Zatem obecna interpretacja już istniejących pojęć ustawowych umożliwia odnalezienie w nich elementów istotnych z punktu widzenia zachowania i ochrony NDK. Podobne wnioski wynikają z lektury Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z dnia 14 lipca 1983 roku, w kontekście wprowadzonej w art. 1 tej ustawy definicji narodowego zasobu archiwalnego. Biorąc pod uwagę obserwowany „zwrot społeczny” w obszarze studiów nad archiwami, w tym upowszechnianie się idei „samoinwentaryzacji”, archiwów społecznych oraz profesjonalizacji archiwów domowych, także w tej ustawie można widzieć przestrzeń dla ochrony NDK⁹⁶.

Pomimo zatem braku do dnia dzisiejszego (wrzesień 2023 roku) instrumentu prawnego, który byłby poświęcony wyłącznie ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ochronę tę można wyinterpretować z istniejących

⁹⁴ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, <https://niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowy-rejestr-dobrych-praktyk/>.

⁹⁵ K. Zalasińska, *Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony...*

⁹⁶ Zob. np. <https://cas.org.pl/> oraz porozumienie o współpracy zawarte między Centrum Archiwistyki Społecznej a NID 14 grudnia 2021 roku w celu podjęcia działań na rzecz aktywizacji depozytariuszy NDK do jego utrwalania oraz zabezpieczenia cennych zbiorów: Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Rozpoczęcie współpracy z Centrum Archiwistyki Społecznej*, <https://ndk.nid.pl/Aktualnosci/details.php?ID=3200>.

regulacji, a nawet odnaleźć wyrażoną wprost w kilku obowiązujących aktach prawnych. Pojawia się ona na przykład w definicji muzeów, w art. 1 Ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 roku. Zadanie upowszechniania kultury pozwala muzeom aktywnie angażować się w procesy społeczne, w tym te ukierunkowane na wzmacnianie niematerialnego dziedzictwa. Zamiast pozostawać jedynie strażnikami kolekcji odwołujących się do przeszłości, muzea mogą realizować swoją misję, zakorzeniając się w czasie teraźniejszym, we współpracy ze społecznościami i różnorodnymi grupami. Należy także zauważyć, że polskie muzea zbudowały sobie niezwykle mocną pozycję w ramach ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, podejmując się zadań daleko wykraczających poza zwykły zakres ich obowiązków⁹⁷. Wpływ Konwencji z 2003 roku widoczny jest także na poziomie międzynarodowym, w nowej definicji muzeum przyjętej przez Międzynarodową Radę Muzeów (ICOM)⁹⁸. Silna pozycja tych instytucji widoczna jest także we wnioskach składanych przez różne państwa, gdzie muzea występują w wielu rolach, nierzadko jako główna instytucja opiekująca się społecznością praktykującą dziedzictwo niematerialne, jak chociażby w przypadku szopkarstwa krakowskiego i Muzeum Krakowa⁹⁹. To obecnie jedyne muzeum w Polsce, które w swojej strukturze wyodrębniło kilkusetatowe Centrum Interpretacji Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa¹⁰⁰.

Na koniec warto zauważyć, że rozwój świadomości znaczenia i systemu ochrony NDK w Polsce skutkuje pojawieniem się nowych inicjatyw, w tym związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa w przestrzeni miejskiej. Tylko bowiem nieliczne z ponad 80 wpisów na Krajowej liście NDK związane są z dużymi (Kraków, Poznań) bądź mniejszymi miastami (Łowicz, Cieszyn) – zdecydowana większość dotyczy tradycji wiejskich i ludowych. Sposób patrzenia na dziedzictwo niematerialne w Polsce przez pryzmat przede wszystkim tego rodzaju tradycji wzmocniło powstanie w 2019 roku Narodowego Instytutu Kultury i Dziedzictwa Wsi, który zaczął włączać się w działania chroniące ludowe

⁹⁷ Por. K. Zalaszińska, *Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony...*

⁹⁸ International Council of Museums, *ICOM Approves a New Museum Definition*, <https://icom.museum/en/news/icom-approves-a-new-museum-definition/>.

⁹⁹ Szersza analiza roli muzeów w kontekście Konwencji z 2003 roku w: H. Schreiber, *Squaring the Circle? In Search of the Characteristics of the Relationship between Intangible Cultural Heritage, Museums, Europe and the EU*, „*Volkskunde*” 2020, t. 3, s. 357–372. Zob. także pierwszą publikację na rynku polskim na temat roli muzeów i miast w ochronie NDK, będącą pokłosiem konferencji zorganizowanej przez Muzeum Krakowa w 2016 roku: *Niematerialne dziedzictwo miasta. Muzealizacja, ochrona, edukacja*, red. M. Kwiecińska, Kraków 2016.

¹⁰⁰ Muzeum Krakowa, *Centrum Interpretacji Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa*, <https://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/centrum-interpretacji-niematerialnego-dziedzictwa-krakowa>.

niematerialne dziedzictwo¹⁰¹. Ta dysproporcja uwagi stała się m.in. bodźcem do poszukiwania elementów istotnych dla tożsamości społeczności miejskich, w tym stolicy kraju – Warszawy¹⁰². Jest to pierwsze miasto w Polsce (i jak wynika z przeprowadzonych międzynarodowych konsultacji i badań rozpoznawczych – jedno z pierwszych na świecie), które zdecydowało się na systemowe i systematyczne działania w zakresie ochrony NDK, przez włączenie tej problematyki w zakres działań samorządu miejskiego. W lutym 2020 roku Prezydent Warszawy – z inicjatywy Dyrektora Biura Kultury m.st. Warszawy – powołał w drodze zarządzenia Zespół ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy, który składa się obecnie z 12 osób: varsavianistów, muzyków, etnografów, prawników, historyków, animatorów kultury, muzealników i literaturoznawców.

Od lutego 2020 do września 2023 roku Zespół spotkał się 23 razy, pracując m.in. nad pierwszym raportem rozpoznającym warszawskie tradycje, praktyki i zwyczaje w kontekście definicji NDK¹⁰³. Zespół był także zaangażowany w konsultacje scenariuszy i ostatecznych wersji filmów poświęconych wybranym aspektom warszawskiego dziedzictwa niematerialnego: warszawskiemu tangu, warszawskim kulinariom, godzinie „W” obchodzonej w Warszawie 1 sierpnia o 17:00 czy tradycji kwestowania na Starych Powązkach. Pracował także nad dokumentami i pomysłami dotyczącymi promowania warszawskiego NDK wśród warszawiaków i angażowania ich w działania na jego rzecz¹⁰⁴.

Działania Zespołu pomagają realizować nową Politykę Kulturalną m.st. Warszawy, przyjętą w 2020 roku w ramach Strategii #Warszawa2030. Strategia wskazuje odpowiedzialność, otwartość, różnorodność, zakorzenienie i wolność jako wartości kluczowe dla zrównoważonego rozwoju stolicy Polski. Odpowiada to idei ochrony dziedzictwa niematerialnego zawartej w Konwencji z 2003 roku, obejmującej: a) współodpowiedzialność i współdecydowanie o tym, co ważne dla tożsamości wspólnot, grup i jednostek: depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego; b) otwartość na inne społeczności, grupy i jednostki, gotowość do włączającego dialogu opartego na wzajemnym szacunku i chęci dzielenia się wiedzą o dziedzictwie; c) poszanowanie różnorodności ludzi oraz ważnych dla nich praktyk, zwyczajów i tradycji, z których żadna nie jest uważana za lepszą od innych; d) zakorzenienie dające poczucie tożsamości i ciągłości; e) wolność,

¹⁰¹ <https://nikidw.edu.pl/>.

¹⁰² E. Klekot, H. Schreiber (współpraca: A. Czyżewska, B. Kietlińska, J. Krzesicka), *Niematerialna Warszawa...*

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ Pełną informację, filmy, raport i inne dokumenty dotyczące NDK w Warszawie, zarówno w języku polskim, jak i angielskim, można znaleźć tutaj: <https://kultura.um.warszawa.pl/niematerialna-warszawa> bądź pod hasłem funkcjonującym w Internecie: Niematerialna Warszawa.

która w przypadku dziedzictwa niematerialnego oznacza również akceptację zmian, rozumienie dynamiki praktyk kulturowych i nieingerowanie odgórne czy jednostronne w znaczenia, jakie społeczność nadaje swojemu dziedzictwu.

Działalność Zespołu, z biegiem czasu prowadzona we współpracy z Domem Spotkań z Historią oraz z Muzeum Warszawy, zaowocowała utworzeniem w 2023 roku specjalnego etatu w Muzeum Warszawy poświęconego dziedzictwu niematerialnemu. Zacieśniająca się współpraca samorządu miejskiego i muzeum miejskiego w obszarze warszawskiego NDK stanowi dość wyjątkowy przykład realizacji Konwencji z 2003 roku w Polsce, który zaczyna inspirować podobne działania w innych polskich miastach, np. w Krakowie. Aby uczcić 20-lecie Konwencji z 2003 roku Muzeum Warszawy we współpracy z Biurem Kultury i Zespołem ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy zorganizowało w dniach 16–17 października 2023 roku międzynarodową konferencję i ogólnopolskie warsztaty pt. „Niematerialna Warszawa”¹⁰⁵ – pod patronatem UNESCO oraz Polskiego Komitetu ds. UNESCO.

* * *

We wrześniu 2023 roku po raz 31. odbyły się w Polsce Europejskie Dni Dziedzictwa. Co roku są one organizowane pod innym hasłem przewodnim. Tegoroczne hasło: „Żywe dziedzictwo – tradycje od pokoleń” przyjęto, aby uczcić jubileusz 20-lecia uchwalenia Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz 10-lecia powstania Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego¹⁰⁶. Jak można zatem krótko podsumować dość długą i czasami niełatwą historię rozwijania systemu międzynarodowej ochrony NDK oraz jej krajową implementację?

Nie można zaprzeczyć, że Konwencja z 2003 roku zmieniła krajobraz intelektualny myślenia o dziedzictwie zarówno w Polsce, jak i na świecie. Poszerzyła międzynarodowe i krajowe środowiska debatujące nad tradycjami oraz praktykami kulturowymi i społecznymi o przedstawicieli dyscyplin naukowych, które dotychczas zajmowały się nimi niezwykle rzadko, jeśli w ogóle: prawników, politologów, ekonomistów. Otworzyła nowe, interdyscyplinarne horyzonty dla refleksji nad dziedzictwem kulturowym i dla działań ukierunkowanych na jego ochronę. Oddała głos wspólnotom, grupom i jednostkom oraz – co najmniej –

¹⁰⁵ Muzeum Warszawy, *Niematerialna Warszawa*, <https://muzeumwarszawy.pl/niematerialna-warszawa/>.

¹⁰⁶ Europejskie Dni Dziedzictwa, „Żywe dziedzictwo – tradycje od pokoleń” – hasło EDD 2023!, <https://edd.nid.pl/aktualnosci/znamy-haslo-edd-2023/>.

podzieliła sprawczość w ochronie dziedzictwa między nimi, ekspertami a oficjalnymi instytucjami państwowymi. Równocześnie stworzyła nowe (czy też wzmocniła stare) problemy: m.in. komercjalizację praktyk przekazywanych z pokolenia na pokolenie, ich biurokratyzację, dekontekstualizację czy turystyfikację¹⁰⁷. Wytworzyła nowe pola władzy oraz cenzury kulturowej – argumentem za kontrolą czy wręcz próbami przejmowania zarządzania tradycjami i praktykami przez instytucje państwowe staje się teraz dbałość o wizerunek i „logo UNESCO”. Dwudziestolecie Konwencji z 2003 roku to zatem z pewnością nie tylko czas bezkrytycznego świętowania, ale także zaproszenie do świadomego, uważnego przyjrzenia się temu, co za jej sprawą dzieje się z nami samymi, naszą kulturą, tożsamością i tym, co nas otacza, a co dzisiaj nazywamy naszym „nie-materialnym dziedzictwem”. Konwencja dała nam nowy język do mówienia o nim, a wraz z nim zestaw konkretnych narzędzi, które jednak mogą posłużyć zarówno do ochrony niematerialnego dziedzictwa, jak i do jego zniszczenia.

¹⁰⁷ Zob. numer tematyczny czasopisma „Turystyka Kulturowa” (2022, t. 3, nr 124) poświęcony dziedzictwu niematerialnemu w kontekście turystyki.